

Gwara regionu

Autor: Halina Karaś

{smoothgallery image=M409.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 3&caption=Pogórze wschodnie, czyli dawna ziemia biecka, na mapie dialektu małopolskiego wg S. Urbańczyka}{smoothgallery image=M410.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: K. Nitsch, Zapiski gwarowe ze środkowej Galicji, [w:] Wybór pism polonistycznych, t. IV, Wrocław 1958, mapa nr 2&caption=Granica mazurzenia w Małopolsce wg Kazimierza Nitscha}Gwara wschodniego Pogórza – części dawnej ziemi bieckiej – to gwara południowomałopolska (zob. Dialekt małopolski). Pogórze jest bardzo zróżnicowane gwarowo. Zgodnie z podziałem dialektu małopolskiego dokonanym przez Stanisława Urbańczyka Pogórze obejmuje duży obszar od wschodniej granicy Śląska przez tereny wokół Oświęcimia, Wadowic po część powiatu jasielskiego na wschodzie, na południu graniczy z Orawą, Podhalem i Spiszem, z terenami połemkowskimi, na północy sięga po linię Bochnia – Tarnów (zob. Mapa. Pogórze wschodnie, czyli dawna ziemia biecka, na mapie dialektu małopolskiego wg Stanisława Urbańczyka). Na obszarze gwar Pogórza została wyodrębniona jego wschodnia część. Od wschodu graniczy z gwarami Pogranicza wschodniego młodszego, tj. z gwarami nowszego pochodzenia powstałymi na {tt}272|substracie{/tt} ukraińskim, od północy natomiast sąsiaduje z gwarami Małopolski środkowej. Granicę wschodnią wyznacza {tt}124|izofona{/tt} {tt}149|mazurzenia{/tt} (zob. Mapa. Granica mazurzenia według Kazimierza Nitscha). Zgodnie z dwiema podstawowymi cechami dialektu małopolskiego gwara Pogórza wschodniego charakteryzuje:

- {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt}, np. jag Niymcy {mmp3}S4001.mp3{/mmp3}, jez lepi {mmp3}S4002.mp3{/mmp3};

- {tt}149|mazurzenie{/tt}, np. lepsze {mmp3}S4003.mp3{/mmp3}, przysed

- {mmp3}S4004.mp3{/mmp3}, wiecór {mmp3}S4005.mp3{/mmp3}, blaske

- {mmp3}S4006.mp3{/mmp3}, starsy {mmp3}S4007.mp3{/mmp3}, różne

- {mmp3}S4008.mp3{/mmp3}, ojczyzne {mmp3}S4009.mp3{/mmp3} = lepsze, przyszedł, wiecór,

- blaszkę, starszy, różne, ojczyznę; {tt}221|Samogłoski pochylone{/tt} zachowały się w gwarze, ale

- widoczna jest tendencja do silnego ścieśniania samogłosek a, e, rzadziej o, w związku z czym:

- {tt}226|samogłoski ścieśnione{/tt} a, e rzadko zachowują się jako odrębne dźwięki pośrednie,

- najczęściej wymawia się je jak o, y, np. spoliły {mmp3}S4010.mp3{/mmp3}, szesnoście lot

- {mmp3}S4011.mp3{/mmp3}, w krzoki {mmp3}S4012.mp3{/mmp3}, nagrzoło

- {mmp3}S4013.mp3{/mmp3}, godom {mmp3}S4014.mp3{/mmp3} (= spaliły, szesnaście lat, w krzaki,

- nagrzało, gadam); rzyka {mmp3}S4015.mp3{/mmp3}, biydnyk (takik ludzi)

- {mmp3}S4016.mp3{/mmp3}, mlyko {mmp3}S4017.mp3{/mmp3}, syr {mmp3}S4018.mp3{/mmp3}

- (= rzeka, biednych, mleko, ser), też e w -ej (jota zanika), co powoduje {tt}200|przejście -ej > -i/-

- y{/tt}, np. dawni {mmp3}S4019.mp3{/mmp3}, lepi {mmp3}S4020.mp3{/mmp3}, jinacy

- {mmp3}S4021.mp3{/mmp3}, w naszym wsi {mmp3}S4022.mp3{/mmp3}, u swoi siostry

- {mmp3}S4023.mp3{/mmp3} = lepiej, inaczej, w naszej wsi, u swojej siostry;

- {tt}brak hasła w bazie|ścieśnione ó{/tt} utrzymuje się jako dźwięk pośredni między samogłoską o i u

- (< dawna samogłoska długa), np. borouwki {mmp3}S4024.mp3{/mmp3}, wiecour

- {mmp3}S4026.mp3{/mmp3}, doum {mmp3}S4027.mp3{/mmp3}, lisouwki

- {mmp3}S4028.mp3{/mmp3}, krouwki {mmp3}S4029.mp3{/mmp3} = borówki, wiecór, dom, lisówki

- ‘kurki’, krówki, rzadziej utożsamia się z u. Wymowa {tt}231|samogłosek nosowych{/tt}

- różni się w niewielkim stopniu od wymowy w języku ogólnym. Gwara Pogórza wschodniego rozróżnia obie

- samogłoski nosowe, które najczęściej cechuje wymowa ścieśniona, zarówno samogłoski przedniej, np.

- tympy {mmp3}S4030.mp3{/mmp3}, mynża {mmp3}S4031.mp3{/mmp3} = tępy, męża; jak i

- samogłoski tylnej -ą, np. łunka {mmp3}S4032.mp3{/mmp3}, wunski {mmp3}S4033.mp3{/mmp3},

- piuntka {mmp3}S4034.mp3{/mmp3}, dziesiunty {mmp3}S4035.mp3{/mmp3} = łąka, wąski, piątka,

- dziesiąty. W {tt}315|wygłosie{/tt} ę traci nosowość, ale się nie ścieśnia, np. na całom zime

- {mmp3}S4036.mp3{/mmp3}, piyknom sukienecke {mmp3}S4037.mp3{/mmp3}, takom piosynke

- {mmp3}S4153.mp3{/mmp3}, chłodze {mmp3}S4038.mp3{/mmp3}, samogłoska ą ma natomiast

- {tt}316|wymowę rozłożoną{/tt} i często ścieśnioną jako -om, -um, np. całom jakomś pastom

- {mmp3}S4039.mp3{/mmp3}, na toum komune {mmp3}S4040.mp3{/mmp3}, pod toum kuchnioum

- {mmp3}S4041.mp3{/mmp3}, tak sie zwijajóm {mmp3}S4042.mp3{/mmp3}, naftóm

- {mmp3}S4043.mp3{/mmp3}, z gwiazdoum = całą jakąś pasta, na tę komunę, pod tą kuchnią, tak się

- zwijają, naftą, z gwiazdą. Inne zjawiska fonetyczne (wymawianiowe) mają typowo małopolski charakter

- lub też charakteryzują się szerszym, nie tylko małopolskim zasięgiem. Wymienić tu można m.in. takie

- cechy, jak:

- {tt}201|przejście wygłosowego -ch > -k{/tt}, ale tylko w końcówkach fleksyjnych, np. biydnyk takim

- ludzi {mmp3}S4044.mp3{/mmp3}, na nieckak {mmp3}S4045.mp3{/mmp3}, po miastak

- {mmp3}S4046.mp3{/mmp3}, na nogak {mmp3}S4047.mp3{/mmp3}, tyk borówek

- {mmp3}S4048.mp3{/mmp3} = biednych takich ludzi, do nich, po miastach, na nogach, tych borówek;

wyjątkowo w partykule niech wymawianej jako niek;

- {tt}94|formy bez przegłosu{/tt} e > o, np. unieśła {mmp3}S4049.mp3{/mmp3}, nanieśło się {mmp3}S4050.mp3{/mmp3}, wynieśły {mmp3}S4051.mp3{/mmp3}, przynieśoum {mmp3}S4052.mp3{/mmp3}, biedro {mmp3}S4053.mp3{/mmp3}, mietła {mmp3}S4054.mp3{/mmp3}, biere {mmp3}S4055.mp3{/mmp3}, wieze {mmp3}S4056.mp3{/mmp3} = uniośła, nanieśło się, wyniośły, wiosna, biodro, miotła, niose, biore, wioze;

- {tt}145|labializacja{/tt} samogłosek u, o, szczególnie w {tt}157|nagłosie{/tt}, np. łodrebine {mmp3}S4057.mp3{/mmp3}, łopodało {mmp3}S4058.mp3{/mmp3}, łony {mmp3}S4059.mp3{/mmp3}, łokna łotwierały {mmp3}S4060.mp3{/mmp3}, łona łobeszła {mmp3}S4061.mp3{/mmp3}, łobjął {mmp3}S4062.mp3{/mmp3}, łucyc {mmp3}S4063.mp3{/mmp3}, łucho {mmp3}S4064.mp3{/mmp3}, łulubiony {mmp3}S4065.mp3{/mmp3};:Czy wiesz, że… Ta cecha była często wyśmiewana, por. np. powiedzenie: łodyjdz łobuzie łod młojej łOlyńki.

- rzadko {tt}190|prejotacja{/tt} samogłosek a, e, i.), np. jinacy {mmp3}S4066.mp3{/mmp3}, jigła {mmp3}S4067.mp3{/mmp3}, jiść {mmp3}S4068.mp3{/mmp3}, janiół {mmp3}S4069.mp3{/mmp3}, jAdam {mmp3}S4070.mp3{/mmp3}, jEwa {mmp3}S4071.mp3{/mmp3}, = inaczej, igła, iść, anioł, Adam, Ewa;

- wymowa samogłosek o, e przed {tt}256|spółgłoskami półotwartymi{/tt} jako ó, y, np. gónili {mmp3}S4072.mp3{/mmp3}, kólendnicy {mmp3}S4073.mp3{/mmp3}, w domu {mmp3}S4074.mp3{/mmp3}, ón {mmp3}S4075.mp3{/mmp3}, kónory {mmp3}S4076.mp3{/mmp3}, kómora {mmp3}S4077.mp3{/mmp3}, póмагаło się {mmp3}S4078.mp3{/mmp3}, niezadowolóny {mmp3}S4079.mp3{/mmp3}, osiyum {mmp3}S4080.mp3{/mmp3} = gonili, kołędnicy, w domu, on, konary, komora, pomagało się, koń, osiem;

- przejście samogłoski a w grupie –aj w e, czyli -aj > -ej, np. dej {mmp3}S4081.mp3{/mmp3}, słuchejcie się {mmp3}S4082.mp3{/mmp3}, godej {mmp3}S4083.mp3{/mmp3}, czekej {mmp3}S4084.mp3{/mmp3}, śpiywej {mmp3}S4085.mp3{/mmp3}, czytej {mmp3}S4086.mp3{/mmp3} = daj, słuchajcie (się), gadaj, czekaj, śpiewaj, czytaj);

- {tt}313|e wstawne{/tt}, np. wiaer {mmp3}S4087.mp3{/mmp3}, meter {mmp3}S4088.mp3{/mmp3}, liter {mmp3}S4089.mp3{/mmp3}, kiosek {mmp3}S4090.mp3{/mmp3} = wiatr, metr, litr, kiosk, także e w formach przyimków i przedrostków w, z, np. we wodzie ze sokiem {mmp3}S4091.mp3{/mmp3}, ze ziymie {mmp3}S4092.mp3{/mmp3}, zesed {mmp3}S4093.mp3{/mmp3}, wesed {mmp3}S4094.mp3{/mmp3}, zesunąć {mmp3}S4095.mp3{/mmp3}, zdziebło {mmp3}S4096.mp3{/mmp3} = w wodzie z sokiem, zszedł, wszedł, zsunąć, źdźbło;

- samogłoska o jest w części omawianego regionu (tak w Bugaju) wymawiana bez zmiany barwy, ale niedaleko biegnie granica uprzednionej wymowy samogłoski o jako e;:Czy wiesz, że… Mieszkańcy Bugaja i okolic, którzy nie mieli tej cechy w swoim języku, wyśmiewali się z tych, którzy tak mówili, powtarzając powiedzenie przypisywane „sitnicokoum” i „kwiatonowicokoum” (mieszkańcom Sitnicy i Kwiatonowic): „Błkiem, błkiem, błe średkiem błeto” (= Bokiem, bokiem, bo środkiem błoto).

- w niektórych wyrazach wymowa spółgłoski s, która ulega podwojeniu, a następnie {tt}178|odpodobnieniu{/tt} i jest wymawiana jako sc, np. błosco {mmp3}S4097.mp3{/mmp3}, do lasca {mmp3}S4098.mp3{/mmp3}, lascem {mmp3}S4099.mp3{/mmp3} = boso, do lasu, lasem;

- coraz rzadsza wymowa miękkiego ś jako jś ({tt}15|antycypacja miękkości{/tt}), np. w lejsie {mmp3}S4100.mp3{/mmp3}, wiejso {mmp3}S4101.mp3{/mmp3}, zawiejsiuł {mmp3}S4102.mp3{/mmp3}, Bajсце {mmp3}S4103.mp3{/mmp3}, Zojsce {mmp3}S4104.mp3{/mmp3} = w lesie, wieszka, zawiesił, Baście, Zoście;

- silne uproszczenia grup spółgłoskowych, m.in. trz, strz wymawianych jako cz, szcz, np. czeba {mmp3}S4160.mp3{/mmp3}, Czech Króli {mmp3}S4161.mp3{/mmp3}, czecim {mmp3}S4162.mp3{/mmp3}, czymała {mmp3}S4163.mp3{/mmp3} = trzeba, Trzech Króli, trzecim, trzymała. W morfologii, czyli w odmianie wyrazów i w słowotwórstwie, charakterystyczne są następujące zjawiska o różnym zasięgu (często szerokim, nieograniczonym do Pogórza czy nawet do Małopolski):

- końcówka -e w {tt}66|dopełniaczu lp. rzeczowników żeńskich{/tt} miękkotematowych na -a, np. ze studnie {mmp3}S4105.mp3{/mmp3}, do piwnice {mmp3}S4106.mp3{/mmp3}, ze ziemie {mmp3}S4107.mp3{/mmp3} = ze studni, do piwnicy, z ziemi;

- formy {tt}151|mianownika lmn. rzeczowników męskich{/tt}, typu wójcio {mmp3}S4108.mp3{/mmp3}, policjancio {mmp3}S4109.mp3{/mmp3}, muzykancio {mmp3}S4110.mp3{/mmp3} (na wzór bracia, księża);

- końcówka -ów w {tt}64|dopełniaczu l.mn. mnogiej rzeczowników żeńskich{/tt}, np. pchłów {mmp3}S4111.mp3{/mmp3}, śprychów {mmp3}S4112.mp3{/mmp3}, glistów {mmp3}S4113.mp3{/mmp3}, wszów {mmp3}S4114.mp3{/mmp3}, myszów {mmp3}S4115.mp3{/mmp3};

- pomijanie przyrostka -nę- w niektórych formach czasowników, np. w czasie przeszłym i w rozkazniku, por. ciągała {mmp3}S4116.mp3{/mmp3}, ciągli {mmp3}S4117.mp3{/mmp3}, krzykła {mmp3}S4118.mp3{/mmp3}, krzykli {mmp3}S4119.mp3{/mmp3}, pragała {mmp3}S4120.mp3{/mmp3}, pragli {mmp3}S4121.mp3{/mmp3}, ciągał {mmp3}S4122.mp3{/mmp3} (por. ogp. ciągnęła, ciągnęli, krzyknęła, krzyknęli, pragnęła, pragnęli, ciągnij);

- {tt}91|1. os. lmn. czasu terażniejszego{/tt}, typu mogomy {mmp3}S4123.mp3{/mmp3}, musimy {mmp3}S4124.mp3{/mmp3}, piekomy {mmp3}S4125.mp3{/mmp3}, jadomy {mmp3}S4126.mp3{/mmp3}, idomy {mmp3}S4127.mp3{/mmp3} = możemy, musimy, pieczemy, jedziemy, idziemy ({tt}318|wyrównanie analogiczne{/tt} do form tematu 1. os. lp. czasu ter. z twarą spółgłoską);

- {tt}89|1 os. lmn. czasu przeszłego{/tt}, typu jechalimy {mmp3}S4128.mp3{/mmp3}, robilimy {mmp3}S4129.mp3{/mmp3}, miałomy {mmp3}S4130.mp3{/mmp3}, poszłymy {mmp3}S4143.mp3{/mmp3}, = jechaliśmy, robiliśmy, chodziliśmy, wołaliśmy;

- {tt}30|bezokolicznik{/tt} na -ować zamiast -ywać, np. zapisować {mmp3}S4132.mp3{/mmp3}, wylatować {mmp3}S4133.mp3{/mmp3}, wyczytować {mmp3}S4134.mp3{/mmp3} = zapisywać, wylatywać, wyczytywać;

- przysłówki i zaimki z przyrostkami -ik, -ok, np. tutok {mmp3}S4135.mp3{/mmp3}, tamok {mmp3}S4136.mp3{/mmp3}, hawok {mmp3}S4137.mp3{/mmp3}, dzisiok {mmp3}S4138.mp3{/mmp3}, cosik {mmp3}S4139.mp3{/mmp3}, ktosik {mmp3}S4140.mp3{/mmp3}, dziesik {mmp3}S4141.mp3{/mmp3}, jakiesik {mmp3}S4142.mp3{/mmp3}, któresik {mmp3}S4131.mp3{/mmp3}, zaimki nieokreślone, typu choćco / chłojco {mmp3}S4144.mp3{/mmp3}, chłóćkto {mmp3}S4145.mp3{/mmp3}, chłóćjak {mmp3}S4146.mp3{/mmp3}, chłóćjaki {mmp3}S4147.mp3{/mmp3}, chłóćjdzie {mmp3}S4148.mp3{/mmp3}, chłóćktóry {mmp3}S4149.mp3{/mmp3}, chłóćkiedy {mmp3}S4150.mp3{/mmp3}, oraz liczebniki dwójko, pięciórko (np. dwójko ludzi {mmp3}S4151.mp3{/mmp3}, byli w pięciórko {mmp3}S4152.mp3{/mmp3} = dwoje ludzi, byli w pięcioro). W słownictwie zachowało się sporo wyrazów gwarowych, charakterystycznych często nie tylko dla omawianej gwary, ale szerzej, dla wielu gwar Małopolski, Śląska, czasem też dla Kresów południowych, np. kicka – ‘snopek słomy będący częścią strzechy’;, kociuba – ‘pogrzebacz, maśnicka – ‘maselnica, przyrząd do robienia masła’;, paciara – ‘potrawa gotowana z mąki razowej polewana skwarkami lub zalewana mlekiem’;, ukrop – ‘rodzaj zupy; gorąca woda z mięta maszczona skwarkami, jedzona z ziemniakami’;, lisówka – ‘grzyb kurka’;, korpiel – ‘brukiew’;, prołza ‘soda’;, juzyna ‘podwieczorek’;, cliwać – ‘łaskotać’;, cliwki – ‘łaskotki’;, sagan – ‘czajnik’;, siuter – ‘żwir’;, cybuchy – ‘szczypior’;, glancpapier ‘papier ścierny’;, grysik – ‘kasza manna’;, zajzajer ‘kwas solny’;, bratrura (wymowa udźwięcniająca: bradrura) – ‘część pieca kaflowego; piekarnik’;, trybulka – ‘szczypiorek’. Gwara nie jest dobrze zachowana, wszystkie wymienione wyżej cechy gwarowe występują na przemian z realizacjami ogólnopolskimi, także w mowie najstarszych mieszkańców. Najlepiej w wymowie zachowują się samogłoski ścieśnione, także w języku przedstawicieli średniego i – nieco rzadziej – młodego pokolenia. Bardzo wyraźnie kurczy się natomiast zakres mazurzenia, obejmując tylko niektóre wyrazy i formy wyrazowe.